

Där det växer vilda tulpaner

Ingemar Jonasson tar oss med på en färgsprakande resa till tulpanernas rike.

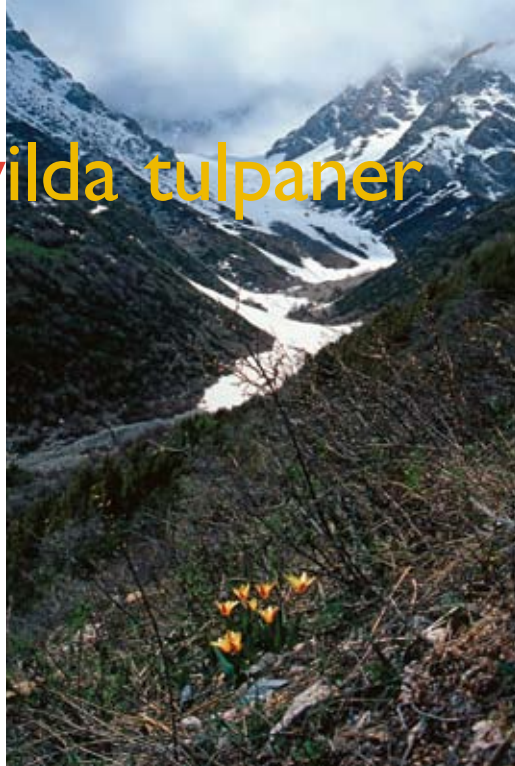
INGEMAR JONASSON

För 40 år sedan lockade min fru med mig på en charterresa till Rhodos. Med häpen förtjusning upptäckte vi att hela ön var full av olika ofrys-arter, den ena mer spektakulär än den andra. Nu var vi fast. Det blev ett antal orkidéresor, alla lika spännande, till olika delar av Sydeuropa.

Så småningom upptäckte vi Turkiet, med andra typer av landskap och andra knöl- och lökväxter: krokusar, irisar, klockliljor. Resorna fortsatte och hade den fördelen att påskledigheten sammanföll med den tidiga blomningen hos dessa färgrika och anslående växter. När vi högt uppe i Taurusbergen, nära snökanten, hittade sluttningar fulla med den lilla skära tulpanen *Tulipa humilis*, hade vi fått ännu en favorit bland lökväxterna, vilket ledde till tulpanresor ännu längre österut och ett bestående tulpanintresse.

De flesta vilda tulpaner hittar man utefter en båge från Grekland över Turkiet, Iran och Afghanistan och vidare in i de centralasiatiska republikerna till de sydöstra delarna av Kazachstan och gränsen mot Kina. I det här området är vintrarna kalla och ofta snörika och somrarna heta och torra, vilket är just den klimattyp som får tulpanlökarna att trivas. Tulpanerna förekommer i många olika miljöer och biotoper. De finns ute på stäpperna men också högt uppe i de höga bergskedjornas raviner. Inte så sällan ser man dem som medföljare i jordbrukslandskapets åkrar och trädodlingar.

Antalet tulpanarter brukar uppskattas till mellan 80 och 100, de flesta i Centralasien. Taxonomin är bristfälligt utredd och delvis förvirrad, bland annat beroende på att det under långa tider varit svårt eller omöjligt att resa i en del av tulpanländerna. Symptomatiskt är att den enda monografin hittills över släktet kom ut

Saryyaigir-ravinen med *Tulipa kaufmanniana* sydöst om Tjimkent i Kazachstan. Foto: Ingemar Jonasson.

1940. En del av reseproblemen finns även i dag. Till Afghanistan är det nästan omöjligt att resa och även när det gäller övriga tulpanländer öster om Turkiet kan det på egen hand vara svårt och tungarbetat både med inresetillstånd och att resa omkring i länderna. Helt bekymmerslöst – om än mycket dyrare – blir det att resa med något av de naturreseföretag som finns i Sverige, men framför allt ute i Europa. Jag nämner två sådana engelska företag i litteraturlistan nedan. På internet går det att hitta andra.

Vid sidan av sina växter har de här länderna mycket att erbjuda. Landskapen i Anatolien och längre österut är mäktiga och storslagna. Minnesmärkena från forna tiders kultur, historia och arkitektur är många och ofta förvånansvärt okända i väst. Fågellivet är rikt, likaså folklivet. Den som har besökt marknaden i Tasjkent i Uzbekistan glömmet det aldrig.

Flera av resorna som beskrivs nedan är gjorda för rätt många år sedan och det kan ha skett förändringar när det gäller miljöer och förhållanden.

Tulpaner på Kreta: Till vänster *Tulipa doerfleri* norr om Spili, 14 april 1999, till höger *T. bakeri* på Omalos-platån två dagar senare. Foto: Ingemar Jonasson.

Grekland

Grekland är ett bra land att börja med om man vill se vilda tulpaner. Det är lätt att resa både till och i landet, och de tulpanlokaler som beskrivs här är ganska enkla att hitta.

Förslagsvis kan man välja Kreta, som har fem vilda tulpanarter. Chania är en bra utgångspunkt för bilturer till tulpanmålen. Det går också att hyra bil på flygplatsen och resa runt. Det brukar finnas övernattningsmöjligheter även i mindre samhällen och byar.

Börja till exempel med den välkända Omalos-platån högt uppe i Vita bergen. Där blommar mängder av den karmosinröda *Tulipa bakeri* i mitten av april. Man kan få effektfulla foton mot en bakgrund av de närliggande, snöklädda bergen. Vill man fortsätta högre upp i bergen, finns det stigar, och man kommer att hitta krokusar och andra lökväxter.

Tulipa bakeri har några nära släktingar på Kreta. *Tulipa saxatilis* är ganska lik i blomman, men har annorlunda blad. Namnet antyder hur den växer, direkt ur klippan. Det finns en relativt lättfunnen lokal på västra Kreta vid vägen söderut mot Kandalos, ”2,7 kilometer från Mesavlia-skylden”, står det i mina anteckningar från slutet av mars 1988. Här rundar den kurviga vägen en klippa som är full med dessa tulpaner med sitt speciella växtsätt. En del tulpaner växer på utsidan av klippan och lutar sig våghalsigt men graciöst ut över en bräddjup ravin. Fler effektfulla foton!

På den blomsterrika Akrotirihalvön, strax nordöst om Chania, hittar man nästa släkting, en förtjusande vit eller rosa minitulpan, *Tulipa cretica*, i mars och en bit in i april. Den växer mest i stenig garigue tillsammans med till exempel cistrosor, gladiolus och olika orkidéer.

I området väster och söder om klostret Moni Asomaton sydväst om berget Ida mitt på ön möter man ett urgammalt jordbrukslandskap med de grövsta olivträd jag har sett. Här finns också på flera ställen den lysande orangeröda tulpanen *Tulipa doerfleri*. Rikligast förekommer den några kilometer norr om Spili, öster om den nyanlagda vägen mot Mesonisia. Mosaiklandskapet här med fält och små klippor utgör ett exceptionellt rikt växtområde, med bland annat ett 30-tal orkidéarter, olika irisar och klockliljor, och även *Tulipa bakeri*. Lokalen finns närmare beskriven i SBT nr 5/2005.

På ön Chios i östra delen av Egeiska havet finns också rika tulpanmarker. I slutet av mars kan man få se märkliga syner i trakten

omkring klostret Aghia Anna på södra delen av ön. Flera kvadratkilometer av marken i olivlundarna är täckta av röda tulpaner. Det är två arter, till utseendet ganska lika varandra, som båda är knutna till jordbruksmark, *Tulipa agenensis* och *T. praecox*. Den senare dominerar. Det var en stor och säregen upplevelse när jag besökte platsen 1997. Jag vandrade omkring under flera timmars tystnad, bara avbruten då och då av ringningar från den lilla klosterklockan, utan att någon gång komma ut ur detta tulpanhav. Till Chios går inga charterresor, men inrikesflyget har överkomliga priser. Jag har också rest med en nattbåt från Pireus och då är man framme i Chios stad på morgonen.

Tulpanprakt nära Aghia Anna på Chios 23–25 mars 1997. Nere till vänster *Tulipa praecox*, till höger *T. agenensis*. Foto: Inge-
mar Jonasson.

Tulipa humilis sydöst om Taškent
i södra Turkiet, 25 april 2000.

Foto: Ingemar Jonasson.

Turkiet

Turkiet har en särskild plats i mitt hjärta. Landskapen är vidöppna och växterna annorlunda. Kulturminnesmärkena ligger tätt och under mina åtta resor i landet har jag bara träffat på vänliga och hjälpsamma människor.

Beträffande växter i allmänhet och tulpaner i synnerhet är det så lyckligt att flera chartermål ligger nära intressanta växt- och tulpanmarker. Det finns till exempel tre tulpanarter uppe i Taurusbergen inom några timmars bilresa från

Alanya eller Antalya. Hela området norr om chartermålen vid södra medelhavskusten är växtmässigt intressant och varierande. Nyanlagda vägar och en ökande ström av besökare gör att nya arter upptäcks. För några år sedan upptäckte till exempel Karin och Jimmy Persson, botanister från Göteborg, en vacker, och dittills okänd liten tulpan, *Tulipa cinnabarina*. Självt hade jag tillsammans med min fru glädjen att hitta en för vetenskapen ny *Hyacinthella*, som beskrevs och namngavs av Karin Persson.

I första hand bör man leta efter tulpaner i ett område några kilometer sydöst om Taškent. Här blommar *Tulipa humilis* rikligt i månadsskiftet april/maj och något senare den nyfunna *Tulipa cinnabarina*. Om man har tur hittar man också den mörkare *Tulipa armena*, som är ursprunget till vår jultulpan. Vid samma tidpunkt är också olika irisar, klockliljor, krokusar och tidlösar i full blom och även vintergäck, snödroppar och pärlhyacinter. Och det är vackert och spännan-

de! Man vet aldrig vilken överraskning när det gäller landskap och växter som väntar bakom nästa vägkrök! Den relativt nyanlagda vägen mellan Taškent och Ermenek slingrar sig fram i något som liknar svenskt högfjällslandskap. I Taškent har det byggts ett nytt, fräscht hotell, som vid mitt senaste besök var öppet i slutet av april.

I östra Turkiet stegras upplevelserna på flera plan, men tulpanerna blir inte fler. Flest tulpaner hittar man här i bergen nordöst om Erzurum.

Om man vill bli odödlig på tulpanområdet skall man bege sig till Amasya i norra Turkiet och leta efter *Tulipa sprengeri*. Där någonstans hittades på 1800-talet denna säregna tulpan, som därefter aldrig har blivit återfunnen. Den kan köpas i handeln och är vitt spridd, men alla lökar härstammar från detta enda fynd. Den blommar mycket senare än alla andra tulpaner och är ovanlig både till blomfärg och allmän byggnad.

Ovan till vänster *Tulipa armena*, ursprunget till vår jultulpan, nära Fethiye i sydvästra Turkiet den 14 april 1995. Nere till vänster *T. sintenisii*, fotograferad norr om Patnos i östligaste Turkiet den 24 maj 2003. Nedan den nyligen upptäckta skönheten *T. cinnabarina*. Foto: Ingemar Jonasson och Henrik Zetterlund (*T. cinnabarina*).

Tulipa montana, till vänster, är en specialitet för Iran. Här norr om Teheran den 10 maj 1996. Till höger *T. micheliana* öster om Gonbad-e Qābus den 4 maj 1996. Foto: Ingemar Jonasson.

Iran

Min tre veckor långa resa i Iran gjordes vid ett tillfälle när det var mycket svårt att få visum till landet. En iransk vän i Sverige hjälpte mig emellertid, och han var också vänlig nog att följa med på resan, ordna bilhyra med chaufför till mycket liten kostnad och ombesörja övernattningar och nödvändiga formaliteter för resan i landet. Numera är allt sådant enklare och det finns också reseföretag som helt eller delvis ordnar naturresor.

Iran har en alldeles egen tulpan, *Tulipa montana*, som är en favorit hos många tulpanvänner. Det är en medelstor, delikat tulpan med smala blad och mjuka linjer i blomformen. Den förekommer i två färgformer, rött och gult, och är relativt vanlig både på låglandet och uppe i bergen. Jag såg den på många ställen, till exempel i stora mängder på slänterna till motorvägen

norrut i utkanten av Teheran, liksom också vid de nedan beskrivna Kuh Alvand och Almeh. Fotot ovan är taget i bergen nära vägen från Teheran till vintersportorten Shemshak. Här var den gula formen vanligast, med enstaka röda exemplar och även små grupper i en egenartad kopparfärgad mellanform.

Min färd gick både till Zagrosbergen i sydväst och Elburzbergen i norr och stäpperna och halvöknarna däremellan. I Zagrosbergen besökte jag bland annat berget Kuh Alvand nära staden Hamadan. Där såg jag vackert djupröda former av *Tulipa humilis*. Berget är en välbesökt turist- och rekreationsort. Även Xerxes, den persiske storkonungen, besökte platsen för nära 2500 år sedan och blev så betagen att han lät hugga in en inskrift på en bergvägg där han prisar ”den mäktige skapare som skänkt oss ett sådant berg som detta”. Jag gick uppför berget

någon kilometer före inskriften – välbehållen tack vare det torra klimatet som om den huggits in för några år sedan. Förutom tulpanerna fanns där också olika arter av tidlösor och *Iris reticulata* i en lysande ljusblå form som jag aldrig sett i handeln.

Motorvägen strax norr om Esfahan bjöd på en trevlig överraskning. Vägrenarna var på en sträcka av flera mil täckta av olika vilda tulpaner i full blom. En trädgårdsplanerare hade knappast kunna åstadkomma en mer färgsprakande rabatt.

I Elburzbergen följer den norra vägen österut mot Mashad en dalgång som sägs ha varit huvudvägen för turkfolken från Asiens inre när de under olika århundraden i vågor drog västerut. Det sägs också att de skattade tulpaner högt och förde med sig en rad arter på sina färder. Cirka 130 kilometer öster om Gonbad-e Qābus vidgar sig dalgången till ett böljande stäpplandskap och där var markerna vid mitt besök täckta av enorma mängder av en stor röd tulpan, *Tulipa micheliana*, med purpurfärgade linjer på bladen. Här, vid Almeh, börjar också en väg upp till förre shahens jaktstuga, 30 kilometer upp i bergen. Vägen var avstängd men vi fick tillstånd att köra upp, och det var en stor naturupplevelse. Vägen kantades av olika tulpanarter, stäppliljor och irisar, och inte minst ett eldhav av skilda vallmoarter.

Upe till höger *Tulipa biflora*, öster om Gonbad-e Qābus 4 maj 1996. Nedanför den *T. sylvestris*, fotografierad i ett pass sydväst om Gazanak 5 maj 1996. Ovan *T. humilis* utanför Hamadan 28 april 1996.

Foto: Ingemar Jonasson.

Tulipa kaufmanniana, överst, nordöst om Tasjkent, Ak Tasj 3 maj 1993. Nedan, tulpanernas drottning, *T. fosteriana*, söder om Samarkand 30 april 1993. Foto: Ingemar Jonasson.

Uzbekistan

I Uzbekistan befinner man sig i centrum för de vilda tulpanernas utbredningsområde. Där växer till exempel *Tulipa fosteriana*, *T. kaufmanniana* och *T. greigii*, tre tulpaner med magisk klang i namnen och upphov till populära former av så kallade botaniska tulpaner. De upptäcktes under andra hälften av 1800-talet av löksamlare, utsända och betalda av det stora holländska lökvaruhuset Van Tubergen, och väckte stor uppmärksamhet när de förevisades i Europa.

Tulipa fosteriana växer i bergen söder om Samarkand. Lättast finner man denna tulpan

nära passet på vägen söderut till Sjachrisabz, vid Amankhutan. Man går in i bergen öster om vägen, och ganska snart hittar man *T. fosteriana*, enstaka eller i grupper. Det är en praktfull tulpan, ofta kallad tulpanernas drottning, fulländad i storlek, proportioner, blomform och den djupt sammetsröda blomfärgen, av den anledningen ibland benämnd eldtulpan. Se upp för kobror och maffiga huggormar!

De rikaste tulpanmarkerna med till exempel stora populationer av *Tulipa kaufmanniana* och *T. greigii*, finns nordöst om huvudstaden Tasjkent, i floden Pskems dalgång, men framför allt

i bergen runt dalgången. Här ligger ett antal sport- och rekreationsorter med tillhörande hotell och vandringsleder, som lämpar sig väl även för växtintresserade. Den största av dessa ligger vid berget Chimgan, cirka 70 kilometer nordöst om Tasjkent, och har samma namn som berget. Med utgångspunkt från Chimgan kan man välja nästan vilken led eller stig som helst och hitta olika tulpaner. Det anses finnas fyra eller fem olika arter på berget, men det är ofta svårt att namnge vad man hittar eftersom hybrider är mycket vanliga.

Tulipa greigii förekommer både i bergen och i dalgången. Vid en resa med en lokalbuss såg jag i en trakt den ena åkern efter den andra full med höga, vackra *Tulipa greigii*. De stod med sina karakteristiska, stora blommor högt ovanför grödan, på ganska regelbundna avstånd från varandra och såg ut som om de planterats för att säljas som dyrbara snittblommor. Jag hade hoppats få komma tillbaka till platsen för närmare studier, men naturligtvis blev det inte tid för det.

Alexander, från en liten resebyrå i Moskva som jag fått tips om från en svensk resebyrå, var med mig på resan. Han pratade nästan perfekt engelska och var en fixare av stora mått. Öppnade stängda hotell bara för min skull, ordnade ”catering” från lokalbefolkningen när det inte fanns restauranger och räddade mig ur klorna på byråkrater och dollarjägare.

Tulpaner på berget Chimgan, nordöst om Tasjkent den 7 maj 1993. Överst till höger *Tulipa kaufmanniana*, ovan och till höger olika hybridplantor. Foto: Ingemar Jonasson.

Tulipa kaufmanniana, till vänster i Saryyaigir-ravinen 4 maj 1998, till höger i Aksu-Zjagaglyreservatet 30 april samma år. Foto: Ingemar Jonasson.

Kazachstan

Min resa till Kazachstan gjorde jag med ett engelskt naturreseföretag. Vi färdades i olika bussar, fyrhjulsdrivna när det behövdes, från Almaty (f.d. Alma-Ata) i öster till Tjimkent i väster under 14 dagar. Tillbakaresan till Almaty skedde med nattåg på den Trans-turk-sibiriska järnvägen. Vägen västerut följer i stort sett Tian Shan-bergens utlöpare mot norr, vilket betydde att vi hela tiden hade himmelshöga – Tian Shan betyder bergen nära himlen – snöklädda berg i söder och den mjukt böljande stäppen åt norr. Även utan tulpanerna skulle naturscenerierna varit värda resans pris.

Kazachstan är ett lika tulpanrikt land som Uzbekistan. Kanske finns här något fler arter, cirka 30, tack vare den längre utsträckningen i öst-väst med maximalt gynnsamma villkor för tulpanerna.

Vid Kourdaipasset på huvudvägen över Tju-Ili-bergen stannade vi en hel dag i en vacker, tulpanrik ravin på västsidan av passet. Här såg vi resans första *Tulipa greigii*, men mest sevärt var hela slutningarna fulla med orangeröda och gula *Tulipa ostrowskiana*, en nära släkting till *T. kolpakowskiana*, som också växte där. Två andra tulpanarter i ravinen hade iögonenfallande blad, *T. albertii* med blågröna, starkt vågiga blad, och den lilla vita, i väst föga kända, *T. regelii*, vars blad var en sevärdhet: djupgröna med metalliska färginslag av skärt och violett och långsgående, upphöjda åsar på ovasidan.

Längre västerut bodde vi under fem dagar på ett enkelt pensionat i Aksu-Zjagaglyreservatet och gjorde dagsturer åt olika håll. En stor upplevelse var en vandring in i Karataubergen. *Tulipa greigii* är man van att se som en röd tulpan, men ravinerna i de här bergen är fulla med

Tulipa greigii, öster om Tjimkent 29 april 1998. Foto: Ingemar Jonasson.

populationer i blandade färger från vitt över gult till olika röda toner, de ljusare med ränder och strimmor i kontrasterande färger.

De sista två dagarna i de västra delarna tillbringade vi vid Saryyaigir-ravinen nära gränsen till Uzbekistan. Nu fick jag mitt lystmäte på min favorit, *Tulipa kaufmanniana*. Denna eleganta tulpan, med sina behagfullt utåtböjda kronblad, växte här i oräkneligt antal. Vid ravinens botten höll de på att blomma ut, men på högre höjd var de i sin bästa blom. Allra vackrast var de grupper med nyutslagna blommor som växte nära de smältande glaciärtungorna. Även denna tulpan fanns i olika färgvarianter. De allra flesta hade en gul grundfärg med mer eller mindre röd anstrykning på de yttre kronbladen, men det fanns också nästan rent vita eller helt röda.

Ovan till höger *Tulipa albertii* i Kourdaipasset väster om Almaty 26 april 1998. Nederst *T. greigii* i Karataubergen 28 april 1998. Foto: Ingemar Jonasson.

• Ett tack till Karin och Jimmy Persson, Göteborg, som läst igenom manuskriptet och kommit med värdefulla synpunkter och påpekanden. Tack också till Henrik Zetterlund, Göteborg, för fotot på *T. cinnabarina*.

Ett urval litteratur för den intresserade

- Botschantzeva, Z. P. 1982. Tulips. – A. A. Balkema, Rotterdam (*Förföriska tulpanplanscher. Angivelser för utbredningsområden och lokaler*).
- Davis, P. H. 1984. Flora of Turkey and the East Egean Islands. 8: *Tulipa*. – Edinburgh Univ. Press, Edinburgh, sid. 302–311 (*Ett gigantiskt arbete i tio band. Noggranna lokalangivelser och utbredningskartor*).
- Hall, A. D. 1940. The genus *Tulipa*. – Royal Horticultural Society, London (*Gedigen och vackert illustrerad men delvis föråldrad*).
- Ivaschenko, A. 1996. In the kingdom of tulips. – Didar, 3 Almaty, sid. 67–71 (*En populärt hållen artikel om tulpanarterna i Kazachstan i en allmän, nationell tidskrift. Författaren, verksam som botanist vid den botaniska trädgården i Almaty, var botanisk ledare på sin Kazachstanresa*).
- Mathew, B. 1987. The smaller bulbs. *Tulipa*. – B. T. Batsford, London, sid. 166–175 (*Ett kort men innehållsrikt kapitel om släktet Tulipa av en av de mest kunniga botanisterna på området. Hans reservationer beträffande en del arter visar på svårigheterna i ämnet*).
- Mathew, B. & Baytop, T. 1984. The bulbous plants of Turkey. *Tulipa*. – B. T. Batsford, London, sid. 100–104 (*Se kommentarer ovan*).
- Philips, R. & Rix, M. 1989. Bulbs. – Pan Original, London (*Ett omfattande bildverk med foton både av enskilda arter och växtmiljöer. Den åtföljande texten har föredömliga lokal- och datumangivelser*).
- Rechinger, K. H. 1990. Flora des iranischen Hochlandes und der umrahmenden Gebirge. Liliaceae II: *Tulipa*. – Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, sid. 76–103 (*Värdefull genom att verket, förutom Iran, även omfattar delar av Turkmenistan, Afghanistan och Pakistan. Lokalangivelser*).
- Wendelbo, P. 1977. Tulips and Iris of Iran. *Tulipa*. – Botanical Inst. of Iran Ariamehr Botanical Garden, Teheran, sid. 34–38 (*Per Wendelbo är ett av de stora namnen när det gäller lökväxter. Han gjorde omfattande insamlingsresor i Iran och Afghanistan och ledde uppbyggnaden av bland annat lökträdgårdarna i Göteborg och Teheran vid sitt arbete vid de botaniska trädgårdarna i dessa städer*).

Wilford, R. 2006. Tulips. Species and hybrids for the gardener. – Timber Press, Portland, OR (*En nyutkommen bok med, som det förefaller, en god sammanfattning av äldre och nyare kunskap när det gäller de avsnitt som handlar om vilda tulpaner*).

För Grekland finns det en lång rad bildfloror där även tulpanerna behandlas, men ännu så länge inget heltäckande vetenskapligt verk.

Den engelska "Quarterly Bulletin of the Alpine Garden Society" och den svenska "Trädgårdsamatören" är tidskrifter där det har förekommit åtskilliga reseberättelser från växtresor i tulpanländerna.

Naturetrek och Greentours är två engelska naturreseföretag som har växt- och naturresor till de flesta av de uppräknade länderna. De har innehållsrika kataloger med fullständiga beskrivningar av resrut, arter och mer eller mindre noggranna lokalangivelser. Jag gjorde min resa till Kazachstan med ett av dessa företag och var fullständigt nöjd. Största nackdelen – förutom att man är bunden till gruppen i tid och rum – är det mycket höga priset.

Turkiska statens turistbyrå i Stockholm ger ut en vägkarta för landet som är helt överlägsen alla i handeln förekommande kartor. För övriga länder hänvisas till de kartor som finns i handeln. Kontakta till exempel Kartcentrum i Stockholm.

ABSTRACT

Jonasson, I. 2007. Där det växer vilda tulpaner. [Where wild tulips grow.] – Svensk Bot. Tidskr. 101: 309–320. Uppsala. ISSN 0039-646X.

Descriptions and photographs of wild tulips from the author's travels in Greece, Turkey, Iran, Uzbekistan and Kazakhstan are presented.

Ingemar Jonasson är numera pensionerad grundskollärare som ägnar en stor del av sin tid åt Bohusläns växter. Som omväxling studerar Ingemar lökväxter på mera exotiska breddgrader.

Adress: Berglärkan 55, 426 69 V Frölunda
E-post: ingemar.jonasson@sverige.nu